

можливість переглянути перелік назв всіх фондів у алфавітному порядку із зазначенням кількості описів, справ, крайніх дат фонду. Окрім того, дослідник матиме змогу відразу ж переглянути опис конкретного фонду, в якому міститься історична довідка про фондоутворювача, інформація про документальний склад фонду, номер та назва опису, номер та заголовок справи, вид документа, кількість документів та аркушів, крайні дати справи тощо. Отже, дослідник матиме інформацію та уявлення не тільки про склад та структуру фондів, а й про основний зміст всіх справ, наявних у конкретному фонді.

У перспективі на основі повної сформованої бази даних можливе створення тематичних колекцій, хронологічних каталогів, іменних каталогів, колекції фотодокументів тощо. Відповідно інформаційні ресурси баз даних можна долучити до системи електронних видань на компакт-дисках.

Архівна база даних може бути інтегрована в інформаційні ресурси інших баз даних, розроблених також в системі CDS/ISIS для Windows. У найближчому майбутньому база даних буде доступна в інtranet-середовищі НБУВ.

Для створення універсального електронного архіву в майбутньому слід вирішити питання, пов'язані зі стратегією створення подібних баз даних, специфікою переведення документів в електронну форму, технічних засобів відцифрування різних видів архівних документів тощо. З огляду на вищесказане, для спеціалістів архівної та бібліотечної справи в Україні необхідно було б увести спеціальні навчальні курси на зразок «Електронні архіви», «Системи управління базами даних», «Організація баз даних» тощо. Досвід викладання навчальних курсів, побудованих, зокрема, і на системі CDS/ISIS, існує в багатьох країнах світу. Зокрема, Національний центр розвитку освіти і досліджень IDS (Institute of Development Studies) у Великій Британії пропонує тритижневий курс з вивчення системи CDS/ISIS і Web-публікацій. Цей семінар розрахований на фахівців, які займаються створенням і управлінням бібліографічними базами даних з використанням пакету CDS/ISIS, а також на всіх зацікавлених у доступі до баз даних, створених в CDS/ISIS по мережі Інтернет або Інtranet з використанням протоколів WWW⁹.

---

⁹ *Матвієнко, О. В.* Нові інформаційні технології в системі безперервної освіти бібліотечних спеціалістів // *Бібл. вісник.* – 2001. – № 2. – С. 21–23.

УДК 027.54(477):025.171:004

Катерина Лобузінa,
наук. співробітник НБУВ, канд. техн. наук

Галина Ковальчук,
зав. відділу НБУВ, д-р іст. наук

Наталія Заболотна,
ст. наук. співробітник НБУВ, канд. філол. наук

СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ КОЛЕКЦІЙ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК У НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО (НА ПРИКЛАДІ ПОЧАЇВСЬКИХ СТАРОДРУКІВ)

Публікація представляє ті напрацювання, які є в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (надалі – НБУВ) у сфері створення цифрових колекцій книжкових пам'яток (стародруків та рідкісних видань). Розкривається технологія підготовки нового інформаційного продукту, що включає електронний каталог і повнотекстові копії книжкових пам'яток, повний науковий опис і зразки художнього оформлення. Обґрунтовано причини відбору саме почаївських стародруків для пілотного проекту електронної колекції стародруків НБУВ. Розглянуто програмні засоби і основні технологічні етапи підготовки електронних версій видань та представлення користувачам електронної колекції (у локальному або онлайн-режимі).

Електронні бібліотеки стародруків і рукописів принципово відрізняються від традиційних текстових бібліотек тим, що містять не текстову інформацію, а безпосереднє зображення сторінок. Це пов'язане з тим, що для фахівців цінним є не тільки зміст документа, а також шрифт, фактура паперу, елементи оформлення видання. Тому технологія створення електронної колекції стародруків, окрім традиційного бібліографічного опису, перш за все повинна передбачати підготовку електронної копії видання.

Створення електронної колекції стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) має дві основні мети:

· надати електронні копії стародруків фахівцям – з максимально повним науковим описом і комплектом пошукових можливостей;

зробити інформацію щодо раритетної книги доступною через Інтернет широкому колу громадськості в навчальних і науково-дослідних цілях.

Розв'язання поставлених завдань передбачає створення двох варіантів електронної колекції: повного варіанту, максимально наближеного до оригіналу, з розширеним бібліографічним описом, доступного тільки в локальній мережі НБУВ, та скороченого варіанту, меншого за обсягом зображень, з коротким бібліографічним описом, доступного в онлайн-режимі.

Технологія підготовки електронної колекції стародруків з фонду НБУВ базується на таких основних компонентах: архів цифрових зображень; бібліографічна база даних (ББД); масив електронних версій видань.

Архів зображень створюється за допомогою цифрової камери та обробляється програмою пакетної обробки зображень. Зображення приводяться до єдиного формату, розміру, фонового оформлення, однотипно перейменовуються, каталогізуються у відповідні папки з метою подальшого опрацювання програмою підготовки електронної версії видання. Підготовлені зображення сторінок і обкладинок видання зберігаються у трьох основних форматах: 1) максимальна якість і розмір; 2) спрощений варіант для інтернет-публікації; 3) мінімальний формат попереднього перегляду для заставок сторінок.

Бібліографічна база даних колекції створюється у середовищі системи автоматизації бібліотек (САБ) «ІРБІС» [11], що містить записи трьох видів:

- 1) паспорт колекції + посилання на відповідні описи книг;
- 2) бібліографічний опис стародруку за правилами сучасної орфографії у форматі UNIMARC [10; 14] із заповненням пошукових полів + повний науковий опис видання (у форматі pdf) + посилання на електронну версію видання + посилання на елементи оформлення;
- 3) опис елементів оформлення + посилання на джерела, де вони зустрічаються.

Для організації електронних бібліотек і колекцій розроблено багато спеціалізованих систем. До найбільш відомих, безкоштовно розповсюджуваних через Інтернет, належать програми «D-space» і «Greenstone». Однак вони орієнтовані на текстове наповнення бібліотеки з невеликою кількістю ілюстрацій та не підходять для описаного кола завдань [9; 12].

Електронні версії видань (повна й скорочена) підготовлюються в НБУВ засобами програми «ContentE» [13], розробленої в рамках проекту Європейської електронної бібліотеки (The European Library) та вільно доступної бібліотекам для опрацювання і упорядкування цифрових

колекцій. Програма дозволяє розробити власне мовне та стильове оформлення HTML-сторінок електронної версії видання та підключити до них бібліографічні записи у форматі Dublin Core [1] (що експортуються безпосередньо із ББД «ІРБІС» за допомогою розробленого конвертера). Інтерфейс програми надає можливість створювати ієрархічні списки сканованих сторінок з розділами і підрозділами видання, переглядати сторінки в режимі попереднього перегляду та масштабувати їх. Генеровані в єдиному стильовому оформленні цифрові копії підключаються безпосередньо до записів бібліографічної бази даних, можуть бути знайдені пошуковими засобами САБ «ІРБІС» і безпосередньо доступні в інтерактивному режимі за гіперпосиланнями у вікні перегляду бібліографічного опису.

Для представлення в Інтернеті або на компакт-диску бібліографічні записи експортуються у скороченому вигляді в ISO-форматі (основні точки доступу: автор, назва, рік видання, колекція), готуються відповідні спрощені (менші за обсягом, але зі збереженням читабельності тексту) електронні версії видання. Доступ через Інтернет до баз даних на сайті НБУВ здійснюється на основі додатка «WWW ISIS» для онлайн-публікації баз даних CDS/ISIS або у вигляді статичних HTML-сторінок каталогу, експортованого із ББД «ІРБІС». Користувач, що звертається до електронної колекції в онлайн-режимі, може ознайомитися з описом самої колекції, провести пошук за основними елементами бібліографічного опису та у вікні браузера перейти до перегляду сторінок видання.

Прив'язка цифрових копій, ілюстрацій і повних наукових описів книг до записів ББД «ІРБІС» організована на основі поля 951: «Посилання на зовнішній об'єкт». Поле 951 було доповнено підполями: тип зовнішнього об'єкта (обкладинка, повний текст, ілюстрація, декор, науковий опис), орієнтація зображення (вертикальна або горизонтальна), локалізація зовнішнього об'єкта, текст гіперпосилання. Відповідно до запропонованої структури поля 951 розроблено спеціальний формат виведення на екран або в HTML-файл додаткової інформації щодо стародруку. У базі даних елементів оформлення використано поле 488 – «Зв'язані видання», що організує посилання на відповідні бібліографічні описи електронного каталогу стародруків. У цьому полі підключено й налагоджено автозаповнення записів та відповідний формат виведення інформації. У результаті автоматично утворюється гіперпосилання на видання, у якому зустрічається даний елемент оформлення. У такий же спосіб за посиланням «ДИВ. ТАКОЖ» можна зв'язати схожі елементи оформлення, використані в інших виданнях.

Прив'язування всієї необхідної інформації до бібліографічного опису стародруку (ілюстрації, елементи оформлення, повний науковий опис та електронна копія документу) дозволяє підготувати електронну ілюстровану версію наукового каталогу, яка може бути доступна читачам у локальній мережі Бібліотеки, записана на компакт-диск або опублікована онлайн. Електронна версія каталогу, залежно від заданих сценаріїв сортування, може бути представлена за алфавітом авторів, назв або років видання. Повні наукові описи видання зберігаються у PDF форматі для адекватного відображення написання історичних букв кирилиці.

Розроблену технологію було використано в процесі підготовки компакт-диску «Почаївські стародруки у фондах Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського», що містить: інформацію про друкарню Почаївської лаври; електронний каталог видань (137 записів бази даних SDS/ISIS CAB «ІРБІС»-UNIMARC формат, розташованих у хронологічному порядку, експортованих із ББД «Державного реєстру національного культурного надбання України»); основні публікації за темою «Почаївського проекту»; електронну колекцію із 19 книг (разом 3 883 цифрових зображення елементів видань), підготовлених програмою «ContentE», з бібліографічними XML-описами у форматі DC (Dublin Core); приклад повного наукового опису стародрукованого видання («Гора Почаївська», 1793):

***Видання кириличного друку
Видання друкарні Почаївського монастиря***

Гора Почаевская. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1793. – 99 арк.; 4°.

ЗІ – № 3681, ПБЗ – № 1189.

✓ (бібліографічний опис стародруку експортований разом із зовнішніми об'єктами з бази даних SDS/ISIS CAB ІРБІС – UNIMARC формат).

Повний текст

✓ бібліографічний опис видання у DC (Dublin Core) форматі та комплект HTML сторінок для перегляду електронної копії видання, підготовлених програмою «ContentE» – проект «Європейської Електронної Бібліотеки» The European Library.

Науковий опис видання

✓ файл у форматі PDF з науковим описом видання.

Ілюстрації: арк. [3] і рах.

✓ цифрове зображення у JPG форматі, зроблене цифровою камерою.

Відповідна інформація щодо «Почаївського проекту» доступна онлайн на веб-сторінці «Відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ». Надалі передбачається підготувати базу даних елементів оформлення почаївських видань та науковий каталог стародруків Свято-Успенського Почаївського монастиря із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Безперечно, виникає питання: чому для пілотного проекту створення електронної колекції стародруків обрано саме почаївські видання? Як ми вже неодноразово писали [2–8], протягом 2005–2007 рр. співробітники відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ брали участь у спільному з БАН Росії проекті, підтриманому Російським гуманітарним науковим фондом і Національною академією наук України, по дослідженню та науковому опису почаївських стародруків. Отже, були відповідні напрацювання, які дозволили виявити і опрацювати всі почаївські стародруки відділу, визначити найцінніші та найцікавіші видання, зробити їх повні копії, створити повноцінний науковий каталог.

Слід зазначити, що почаївські видання тривалий час залишались мало вивченими. Причин тому декілька: по-перше, оскільки друкарня знаходилася при монастирі, вона випускала переважно релігійні видання, тому за радянських часів, коли панувала атеїстична ідеологія, ці книжки не були актуальними для студіювання. По-друге, в «стародрукований» період (1730–1830 рр.) монастир і друкарня належали уніатам, ордену отців василіанів, що сприймалося дещо вороже як у часи царської Росії, традиційно православної, так і пізніше. Вивчення цих видань дозволило зробити цікаві висновки, насамперед щодо використання української мови в почаївських стародруках [5] ще до «Енеїди» І. П. Котляревського, яка вважається першим виданням новою українською мовою. Аналіз примірників почаївських видань, що збереглися, їхні екслібриси, печатки, штампи, автографи та маргінальні записи доводять, що ці книжки активно використовувались не лише серед греко-католиків, але й серед православних читачів, що по-новому представляє реалії тогочасного життя. Окремої уваги заслуговує художнє оформлення почаївських стародруків, своєрідне і цікаве, виконане видатними художниками тієї епохи.

Хочеться наголосити і на тих загадках, що лишаються в історії книги щодо деяких почаївських і псевдопочаївських друків: з одного боку, відомі спільні видання уніатської Почаївської друкарні та православної Києво-Печерської; є непоодинокі факти випуску Почаївською друкарнею накладів видань для старообрядців; з іншого боку, існують видання, на яких вказана у вихідних даних Почаївська друкарня, але це є фальсифікат, справжнє місце

друку – невідоме. Сподіваємося, що електронна колекція почаївських друків Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зможе певним чином допомогти дослідникам при віртуальному доступі з'ясувати певні питання, оскільки колекція почаївських друків НБУВ є найбільшою в світі: 140 видань у більш ніж 1300 примірниках.

Серед почаївських кириличних стародруків, із яких було виготовлено повнотекстові цифрові фотокопії, що включені до електронної колекції кириличних стародруків почаївського Успенського монастиря, є видання, цінні своїм історико-культурним значенням: пам'ятки філософської думки, ораторсько-проповідницької прози, джерела з історії української мови XVIII ст., унікальні книжки, відомі у єдиному примірнику в світі, а також видання, відомостей про які немає у бібліографічних довідниках.

Одним із цікавих видань в електронній колекції є не відображена в бібліографії невеличка книжечка з типовою для бароко назвою-анотацією «Краткое на краткія вопросы и **отвѣты** способом катихізма Богословія о тайнах церковных и ценсурах собрание на экзамен готовящимся потребное со отсыланіем к пространному описанію **тѣхже таин в книзѣ** нареченной: Богословіе нравоучительное» ([1781], датовано за папером). Книжка є стислим викладом одного з розділів популярної у XVIII ст. праці П. Г. Антоїне «Богословіе нравоучительное», яка неодноразово перевидавалася у Почаївській друкарні. Наприкінці книжечки зазначено, що друкарня планувала випуск таких же викладів інших розділів праці цього ж автора. На початку роботи над почаївським каталогом у фондах відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ числився лише один примірник цього видання у складі власницького конволюта, саме із цього примірника й було виготовлено цифрову фотокопію. Проте, як показали подальші дослідження, зазначений примірник виявився не єдиним.

Спершу під час опису видання «Поученіе о Обрядах христіанских» (Почаїв, 1779), яке є стислим викладом частини твору почаївських ченців «**Народовѣщаніе** или Слово к народу кафоліческому», в одному з примірників (їх у відділі три) було виявлено чотири аркуші з іншого почаївського стародруку, використані для форзаців. Атрибуція показала, що аркуші належать саме до видання «Краткое... собрание...» 1781 р. Ця знахідка наштовхнула на припущення, що в майбутньому, ймовірно, можуть трапитися ще примірники цієї книжки [3]. Ці припущення підтвердилися в ході подальшої роботи над каталогом, коли було виявлено серію з п'яти видавничих конвolutів, до складу яких входили видання «Богословіе нравоучительное из Богословія Антоїне, Турнели и Реіффенстувель... о тайнах и ценсурах... церковных...» (1779 р.) як перший

алігат і «Краткое... собрание...» 1781 р. – як другий (ці конволюти характеризуються такою типовою для Почаївської друкарні особливістю, коли другий алігат вставлено всередину першого). Таким чином почаївські видавці поєднали спільні за тематикою і, до певної міри, за авторством видання, які очевидно, на їхню думку, взаємодоповнювали одне одне.

Для дослідників ця мала, не оздоблена гравюрами книжечка цікава тим, що в ній представлені основні зразки почаївських шрифтів, які використовувалися для такої літератури (видань, призначених для особистого читання), – дрібні прямі й курсивні, котрими особливо славилася почаївська друкарня, кириличний і латинський шрифти, петит. Увагу дослідників неодноразово привертала подібність у накресленнях літер почаївського кириличного курсиву до сучасних шрифтів, їхня естетична привабливість і зручність для очей. Особливості цих шрифтів можна спостерігати у форматі максимального розміру знімків у електронній колекції почаївських стародруків, прив'язаних до основного опису.

Також до цифрової колекції увійшли відомі в єдиних примірниках у світі невеличкі богослужбові видання Почаївської друкарні «Величания по вся дни в праздникі Господскія, Богородицы и нарочитых святых» 1774 р. та «Чин діаконскаго служенія» 1788 р. Для збереження цих стародруків важливою є перспектива надання читачам у користування цифрових копій, а не оригіналів, тим більше, що сучасні технології дозволяють якісно відтворити знімок на дисплеї комп'ютера, а цього достатньо для нетекстологічного дослідження.

До електронної колекції було включено і твори, безпосередньо пов'язані своєю тематикою з історією Почаївської лаври (а на той час – іще монастиря василіян) – «Гора Почаївська» (видання 1793 р.) та «Житіє блаженнаго Іова (Желіза)» [1791]. Заслужують на увагу не лише праці Й. Торжевського, Томи Кемпійського, М. Ольшавського, Ф. Басарабського, Ю. Добриловського, перевидання «Зерцала Богословія» К. Транквіліона-Ставровецького та відомі «**Народовѣщаніе**» 1768 р. й обидва видання збірника проповідей «**Сѣмя** слова Божія», але й практичні «Книжица для господарства» 1788 р. та граматика М. Любовича. Але перлиною Почаївської друкарні є, поза всіма сумнівами, «Богогласник» – видатна збірка релігійної поезії з нотами, що перевидавалася неодноразово й не лише у Почаєві.

У планах відділу – представити й інші електронні колекції стародруків, зокрема: інкунабул і палеотипів (європейських першодруків); кириличних стародруків проповідницько-філософського змісту; наукових західно-європейських стародруків тощо.

Список використаної літератури

1. *Волохін, О. М.* Каталогізація цифрових ресурсів Інтернет: Дублінське ядро мета даних : Посібник / О. М. Волохін. – Кіровоград, 2003. – 70 с.
2. *Заболотна, Н. В.* Видання почаївського Требника 1771 р. у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ [Текст] / Н. В. Заболотна // Наукові праці НБУВ. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 331–335.
3. *Заболотна, Н. В.* Почаївський проект у 2006 р.: знахідки у фондах відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ [Текст] / Н. В. Заболотна // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Вип. 19. – К., 2007. – С. 224 – 229.
4. *Заболотна, Н. В.* Почаївський проект: робота над каталогом / Н. В. Заболотна, Р. Є. Кисельов // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 2. – С. 21–23.
5. *Кисельов, Р. Є.* Українська мова в кириличних стародруках: до проблем створення українського бібліографічного репертуару (на прикладі почаївських видань) [Текст] / Р. Є. Кисельов // Наукові праці Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. – Вип. 13. – К., 2004. – С. 179–194.
6. *Ковальчук, Г. І.* «Почаївський проект»: стан та перспективи роботи [Текст] / Г. І. Ковальчук // Наукові праці НБУВ. – 2007. – Вип. 19. – С. 217–223.
7. *Ковальчук, Г. І.* Совместный «Почаевский проект» академических библиотек России и Украины: продолжение работы [Текст] / Г. И. Ковальчук // Федоровские чтения-2007. – М., 2007. – С. 357–362.
8. *Ковальчук, Г. І.* «Почаевский проект»: деятельность Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского по исследованию почаевских старопечатных книг [Текст] / Г. И. Ковальчук, Н. В. Заболотная // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2007. – № 5. – С. 341–355.
9. Развитие электронных коллекций Фонда редких книг и рукописей ГПНТБ СО РАН / В. Н. Алексеев, С. Р. Баженов, А. Ю. Бородихин и др. [Текст] // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: 9-я Междунар. конф. «Крым-2002»: Материалы конф. – М., 2002. – Т. 1. – С. 248–249.
10. Российские правила каталогизации: [в 2 ч. / авт. коллектив: Н. Н. Каспарова (рук.) и др.]; Рос. библ. ассоц., Межрегион. ком. по каталогизации. – Москва, 2005. – Ч. 2: Специальные правила каталогизации отдельных видов документов. – 2005. [Электрон. ресурс] / Способ доступа: URL: <http://www.nilc.ru>. – Загол. с экрана.
11. Система автоматизации библиотек «ИРБИС»: Общее описание системы [Текст] / А. И. Бродовский (сост.). – М.: ГПНТБ России, 2002. – 260 с.
12. Электронная библиотека старопечатных книг в Библиотеке Российской академии наук / А. Ц. Масевич, Е. А. Савельева, А. К. Багажков, В. П. Захаров; Библиотека Академии Наук, Санкт-Петербург // Электронные библиотеки. –

2002. – Выпуск 1 [Электрон. ресурс] / Способ доступа: URL: <http://www.elbib.ru/index.phtml?page=elbib/rus/journal/2002/part1/MZBZ>.

13. *Borbinha, J. L.* ContentE: Flexible Publication of Digitised Works with METS / L. J. Borbinha, G. Pedrosa, J. Penas // Proc. Ninth European Conference on Research and Advanced Technology for Digital Libraries (ECDL'05). – Vienna, 2005. – P. 537–538.

14. UNIMARC Manual. Bibliographic Format: Руководство по применению UNIMARC для библиографических данных: Фрагменты 2-го изд.: Изм. и доп. к 1-му изд. / Международная федерация библиотечных ассоциаций и учреждений (ИФЛА); ГПНТБ России. – М.: ГПНТБ России, 1998. – 52 с.